

MÁRKUS BÉLA

MITTEL ÁRMIN ÚJ RUHÁJA

Tözsér Árpád pályájának legutóbbi szakaszáról

Közlésre elfogadva: 1998. II. 4.

A még a múlt századból felhangzó kérdésre: „Vajh, ki ő, és merre van hazája?” többfajta válasz fogalmazható. Az egyik félét irodalomtörténészek, kritikusok, tanulmányírók fogalmazták és fogalmazzák: Pécsi Györgyi, aki monográfiát jelentetett meg **Tözsér Árpádról** (Kalligram, 1995), Görömbei András, a **Kisebbségi magyar irodalmak (1945–1990)** című könyv szerzője (Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997), vagy a magyarság és európaiság kérdéseit taglaló Elek Tibor a **Helyzettudat és önismeret** című munkájában (Felsőmagyarország – Tevan Kiadó, 1997), legutóbb pedig az esszéit, vitáit, elemzéseit összegyűjtő Domokos Mátyás a **Hajnali józanságban** (Kortárs Kiadó, 1997). A másik felelet magától Tözsér Árpádtól várható, aki egyszerre látszik szülőatyjának, keresztapjának, de alteregójának is lenni.

Alakmásának, és éppen az 1995-ös kötet, a **Mittelszolipszizmus** címadó verse szerint, hiszen itt az önnön emlékeibe bevezető Mittel úr úgy adja meg születése dátumát – 1935. október 6-át –, mintha nem éppen Tözsér Árpád jött volna akkor a világra. De a rokonságot, a hadaikat szétszóró szegénységről, az otthontalanság korai gyötrelmeiről, a falun albérlősködés szokatlan szokásairól, a „nem volt összetartó föld a lábunk alatt” gyötrető érzéséről is így számol be. Az ideiglenesség, az átmenetiség élettapasztalata, a „között”-lét, a „mittel”-állapot innen eredeztethető. De hogy Mittel Ármin nem pusztá hasonmása, nem is ikertársa az életrehívójának, nevezze bár költőnek vagy szerkesztőnek, erről a vers nélküli verset feltaláló Mittel története ad hírt. Akkor ír verset, még hozzá Svejkről, 1922. április 21-én, amikor, ugye, a másik történet tanúsítja, még meg sem született. És amikor még az a költészet – a csehszlovákiai magyar avantgárd – sem létezett, amelyhez sorolja magát; ami viszont létezett, sőt virágzott, az – avantgárd *nélkü-*

li, az ennek híján való, ám hiányát nem érző – csehszlovákiai magyar irodalom, akkor annak a képviselői „mélységesen erkölcstelennek tartották / a léttelenségnek azt az állapotát, / amelyben a költő leledzett”. Ehhez a „lét nélküli tudat”-hoz szándékozott ama Mittel úr vers nélküli verseket írni. Ami pedig a keresztapaságot illeti – Ágh István felismerésére támaszkodva – mindenekelőtt az volna elmondható, hogy Mittel Árminnak mindkét neve német, vagyis hogy az őseit valahol a német kultúra és szellem tájain lehetne fellelni. Netán még akkor is, ha maga Tózsér a nagy közép-ázsiai utazót, a világhírű orientalistát, a török filológia kiváló szaktekintélyét, csöppet sem melleleg: Dunaszerdahely szülőttjét is megjelöli: Vámbéry Ármint. Aztán, már a rokonai között, több mindenkit. A **Mittelszolipszizmus VI.** része Közép-Európa nyombél formájú bugyrát egy homokóra nyakához hasonlítva Zbigniew Herbertet, Vladimír Holant, Vasko da Popát nevezi meg, a különös című **Jalouisionisták** – ami, a félreértések elkerülése végett, nehogy a francia forradalom hőseire gondoljon valaki is, egyszerűen csak annyit jelent, hogy a féltékenységtől, irigységtől gyötröttek –, ez a *Nemzedéktársainak, egy outsider* mottójú, két kötetében is kitüntetett helyen (az 1995-ösnek a lelegején, az 1997-es **Leviticus**nak viszont a legvégén) szereplő verse pedig a két Ottót, Orbánt és Tolnait nevezi nevén, nem épp a rokonság okán, hanem mert több költészetet sejtett bennük, mint önmagában. Cselényi Lászlót, „Laci”-t, a gömörpanyiti Popocatepetlet is irigyelte, hogy „hányta magából avantgárd szövegolvadékait”, aztán Tandori sokkolta, az elhagyásaival, hiányaival, majd Szilágyi Domokos, és végül, de nem utolsósorban Oravecz Imre, aki „garantáltan urbánus verset” csinált abból, amiből ő csak „valami suta népi avantgárdot” tudott kevercelni. Tőlük a titkot leste el, Kálnoky László Homálynoki Szaniszlójától viszont az ötletet kapta, Mittel úrhoz, de erősítette ebbéli elképzelését Herbert Cogito ura is. Éppen vele kapcsolatban írja le – kissé hosszan fogjuk idézni –, mit gondol ő „mittelség”-nek. Abból indul ki, hogy az osztrák, a lengyel, a cseh vagy a magyar kultúrában összetartoznak, elválaszthatatlanok egymástól az olyan stílustörekvések, szellemi áramlatok, mint a szecesszió, a katasztrofizmus, a tragigroteszk, vagy az abszurd, és hogy ennek az összefüggő „kultúrkörünknek” már csak az átfogó megnevezése hiányzik. Emiatt időnként felcseréljük az oksági összefüggést a térbelivel – folytatja –, és elnevezzük például, a térségünk 20. századi irodalmát „közép-európai”-nak. Csakis a 20. századi irodalomról beszél, hiszen a 19. századot megelőzően szerinte közép-európai irodalomról még annyira sem lehet beszélni, mint magáról Közép-Európáról. „A mai Közép-Európa szellemisége és irodalma a középkor, a reneszánsz, a barokk és a klasszicizmus idején teljesen a nyugat-európai szellemi áramlatok és stílusiskolák hatása alatt alakult, eredeti, sajátos képződménnyé akkor vált, mikor a 20. században ezt a permanensen

hatások alatt születő s így felemás múltját tudatosítani kezdte magában. Olyan létezésre kezdett emlékezni, amely már a létezés idején is inkább tudat, valami máshol létezőnek a tudata volt, mintsem hiteles, tettekben megnyilatkozó egzisztencia.” Nem csoda – teszi zárójelben hozzá –, hogy ebben a lét nélküli tudatban Musil „tulajdonságok nélküli embere” annyira otthon érezte magát. Ez a közép-európaiság a között-állapot, az „vendégléttudat” formálója. A tulajdonságok nélküli ember érzékenysége – itt ismét Tözsérrel szólva – „érzékenység minden irány nélkül”. Azzal a meggyőződéssé érő, merevülő ötlettel, amelyik a **Pozsonyi Páholy** című könyve egyik naplójegyzetében merült föl először, és amelyik nem tartja lehetetlennek, hogy ha majd valaki megfogalmazza a Közép-Európa fogalomnak, ennek a ma még inkább geográfiai, semmint irodalmi fogalomnak az esztétikai tartalmát, akkor valószínűleg „stílusirányzatot fognak érteni alatta”, az unokáink már komoly irodalomtörténetekből fogják tanulni. Ez a bizonyos stílusirányzat – írja – valahol a századfordulón Musillal, Krausszal, Kafkával és Čapekkal kezdődik, abban pedig szinte közmegegyezés van, ám ezt már nem Tözsér állítja, hanem a vele kapcsolatos tanulmányok, esszék, hogy a sor Danilo Kišsel, Mészöly Miklóssal, Zbigniew Herberttel folytatódik. És – Tözsér Árpáddal.

Aki legújabban azt az ingujjas, nyakig felhúzott nadrágú, nevében német, származását tekintve magyar, állampolgárságára nézve csehszlovák költőt, aki Mittel Ármin volt vagy lehetett, Franz Xaver Kappus kapitánnyal cserélte föl. A **Leviticus** (Argumentum Kiadó, 1997) intertextuálisan kapcsolódik ugyan Ibsen **Peer Gyntjéről** kezdve Shakespeare **Hamletjén**, pontosabban Opheliáján át, majd Josephus Flaviuson és Tacituson át a **Nem akartam zsidó lenni** szerzőjéig, Jurai Spitzerig, aztán Suetoniuson át Pierre Corneille-ig, Bertók Lászlóig és másokig, vagy – ha úgy tetszik – elsősorban is a kötet cím idézte ószövetségi forráshoz, Mózes harmadik könyvéhez, és így belső párhuzamot teremt a művészi pályáján fordulópontot jelentő 1979-es kötettel, az esszéket, verseket és interjúkat tartalmazó **Genezissel** – mégis, mindezek ellenére vagy mindezeket tudomásul véve is a Mittel-szereptől való elbúcsúzás felemássága, a Mittel-Kappus szerepcsere látszik a legszembetűnőbbnek. Már ha nem vesszük ide a Tözsér-líra állandó jellegzetességei közül, hogy a helyek és az idők – mint Mittel úr lelke – lengenek ide-oda, múltból jelenbe, tárgyakból emberekbe, akár a spiritisztaké, és hogy ezzel éri el, hogy a konkrét rejtelmes legyen, hogy a szavak „mindent és semmit” egyszerre jelentsenek. Ehhez az elbizonytalanításhoz vagy az „elviszonylagosítás”-nak ehhez a műveletéhez hozzátartozik mindjárt a kötet cím értelmezése is: egészen konkrétan Mózes harmadik könyvére utalna? vagy a lévitákra, a zsidó szerepekre, esetleg az anakronisztikus trióletekben, a Bertók Lászlónak ajánlott költeményben feltűnő „Levita úr”-ra,

mint elképzelhető, újabb alteregóra, az itt Jákob és Lea fiaként emlegetett férfirra, vagy a levitáció fizikai jelenségének jelentéskörét sem szabad kizárni?, azt a műveletet, amikor elektromos vagy mágneses tér felhasználásával tartanak lebegő állapotban bizonyos testeket.

Ilyen lebegtetésnek képzelhetjük az emlegetett tényt is. Nevet cserélt, ám nem – mint hihetnénk – a saját leleményéből, hirtelen támadt ötlete nyomán. E különös csengésű három szó, Franz Xaver Kappus, a korábbi alakmástól való megkülönböztetésre szolgáló elnevezés ugyanis nem a fantázia szülötte, hanem alkalmas egy valóságos személy azonosítására. Csakhogy mindez a valószerűség Tözsér Árpád szemében nagyon is valószerűtlennek látszott: ő, aki kitalálta magának Mittel Ármint, úgy hitte, mások is hasonlóan buzgóak. A Tóth Lászlóval folytatott beszélgetésben (**Szó és csend**, Új Forrás Könyvek, Tatabánya, 1996) adta elő, miért váltott ki belőle dühöt, amikor a *Holmi* szerkesztősége elküldte neki eme Kappus kapitánynak szóló Rilke-levél fénymásolatát. A levél afféle bíráló volt, vélemény a katonatiszt klapanciáiról, és mellesleg leckéztetés is, hogy a kapitány ne vigyen iróniát a versbe, mert az nem való ebbe. Fénymásolat ide, fénymásolat oda, ez volt az egyik mozzanat, ami miatt Tözsér úgy érezte, tréfálnak, sőt, gúnyolódnak vele, csúfot üznek belőle, ha finoman, ha enyhén is: személyes célzásnak vette az iróniára való utalást, hiszen az ő Mittel-versei is tele vannak vele. A másik mozzanat, ami miatt személyesen neki és csak neki szólónak hitte, hihette a küldeményt: ugyanabba a katonai főreálba járt ő is – évtizedekkel később, persze, tartalékos tüzértiszti kiképzésre –, mint ahová a múlt század kilencvenes éveiben a verselgető kapitány járt, és ahová Rilke is: a Mährisch-Weisskirchenben, a mai Hranicén, Morvaországban lévő iskolába. Félreértés szülte tehát a Kappus-verseit, kitalált személynek, képzeletbelinek gondolt egy valóságosan létezettet – de, tette hozzá az interjúban, épp így félreértés lenne azt állítani, hogy Kappus kapitányban Mittel úr újabb változatát akarta megírni.

Pedig a kapitányi versekhez, mintha jelentékenyek lennének mind mennyiségre, mind minőségre, már „utószó” is készült. Összegzés, lezárás ahhoz a két, azaz kettő darab költeményhez, amelyek közül a prologusként is felfogható elsőben a címbe emelt összegzés, szüzsé szerint az történik, hogy a kapitány aranyerét megoperálják, de a kapitány ennek ellenére sem fogadja meg Rainer Maria Rilke úr tanácsát: nem mond le az iróniáról, az epilógusként is értelmezhető második alkotásban viszont mégiscsak önmagába mélyed, s megvizsgálja a mélységeket, ahonnét élete fakad. A **Virágvasárnap**, az utószó formátlan-formás kaktuszhoz hasonlítja a kapitányt, de láttatja szürkének is, amihez mégsem a színt társítja, hanem – színesztéziával? – a hangot, az „iá”-t, hogy aztán a hang gazdájának a patái alá ne a tövises növényt tapossák, hanem a mirtuszágat. A húsvét előtti vasárnap iro-

nizálása, profanizálása nincs Jézus, aki a számaron ül, és nincs pálmaág, amivel a szertartás szerint megdobálnák az állatot. Helyette a mi tájainkon honos barka is csak a húsvéti várakozás ígézetében nyílik: az első versszak legelső sorának barkája az utolsó versszak első sorában kaktusszá változik. Ez nyit ki, ez teszi szúróssá a virágvasárnap hangulatát. Cseppet sem függetlenül attól az élet- vagy léthelyzettől, amelyben a két vers Kappus kapitánya találja magát. A legvégső kiszolgáltatottságnak, az elmúlással, a halállal való szembesülésnek az a helyzete ez, amelyik a hétköznapi eseményeit is „közel az éghez” játszatja, a „mintha még élnék” dramaturgiája, a „nem is oly bizfos, hogy élni jó” szerzői megjegyzése szerint. Előbb a virágvasárnapi körmenet áhítata fordult közönségesbe, hétköznapias durvába – most a legközönségesebb, a leginkább szégyellt mütétet, az aranyér operációját állítja kozmikus távlatokba. A csont, a hús iróniája az, hogy az ánus, a végbélnyílás az Isten iszonyú látcsöveként azonosítódik, s a hajnali égen a Hold képe vagy egy vöröslő felhő a jele annak, hogy a „kozmosz ánusa vérzik”. A kötszerekkel bebugyolált lírai alanyt hasonló okokból inti: kerge dolog volna örülnie, hisz nem az élet, de a halál van köréje tekerve. „Minden: a látszat a látszat?: a van” – szól a mélységeket vizsgáló kapitány-vers, mutatva azt az a jellegzetességet is, amelyik a *helyszínen* túl mégiscsak rokonítja Kappus kapitánynak az alakját Mittel úréval. A gnómák, paradoxonok, aforizmák általánosításáig, megdönthetetlen igazságáig eljutó tömörség, amely a legsúlyosabb gondolatokat is a humor, az irónia könnyedségével közli – ez az ismérv, egyrészt, a „Mintha köröttem mindennek / A képzeletem lenne a története” szolipszizmusa másfelől, harmadrészt pedig a „nem evilági grammatikámmal / A jelentés mellé harapok” olvasásstratégiai ajánlata – mind visszatérő, ismerős jegye Tözsér költészetének. De az említett helyszín is, az élet- vagy inkább léthelyzet: Kappus kapitány kórháza és kórterme ugyanolyan „fehér falak” közé zárt világ, mint azé a bazini elmeógyógyintézeté, ahol Mittel úr – nem Kapusszal, a kapitánnyal, hanem – a Kapitánynak gúnyolt volt bányamérnökkel találkozott. A nemrég még a hadsereg tisztjeként egy uránbányában dolgozó öles termetű, hórihorgas férfi a számokban háborodott bele, s azért zárták ideggyógyintézetbe, hogy „bizonyos dolgokról” „ott kinn” ne beszélhessen, és Mittel úr is úgy vélte, valamiről neki is hallgatnia kell, csak „sejtelve sem volt miről kell hallgatnia”, ezért írt hát kínjában mindennap egy verset, remélve, van bennük „legalább egy parányi abból a valamiből”, amiről hallgatnia rendeltetett. Az említett rokonság vagy párhuzam lehetőségét erősíti ennek a költeménynek már a címe is: **A Kapitány**. Nem a nagy, jelentős Mittel-versek közé tartozik, nem éri el a **Mittel úr feltalálja a vers nélküli verset, Szoliter, Történet Mittel úrról, a gombáról és a magánvalóról, Mittelszolipszizmus avagy Bevezetés Mittel úr emlékeibe** színvonalát, de talán éppen így jelezheti az átmenetet.

Az „átöltöztetés”-nek vagy „beöltöztetés”-nek azt a folyamatát, aktusorozatát, amely a sorozás katonai eljárását is felidézheti, de fel – a Juhász Erzsébet könyvében (**Tükörképek labirintusa**. Forum, 1996) méltatott Václav Belohradsky-dolgozat, **A kapitalizmus és a polgári erény** nyomán Husserl filozófiájának alapvető metaforáit is. Azzal a kesernyés tudattal, hogy az elkerülhetetlen halál látószögéből ítélve voltaképpen mindegy, milyen uniformist kényszerül levenni az ember, hiszen lényegében mindenéből *kivetkőztetett* lesz úgyis.

MITTEL ÁRMIN ÚJ RUHÁJA (ARMIN MITTEL'S NEW GARMENT) THE LATEST CHAPTER IN ÁRPÁD TŐZSÉR'S LITERARY CAREER.

Béla Márkus

This study, perusing and analyzing the latest works by Árpád Tőzsér, a Hungarian writer in the Slovak Republic, sets forth thoughts on a characteristic symptom among the Central European minorities: the loss of national identity and awareness deprived of existence.